

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS
ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO
POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

2-A/2009

ZESZYT 10

ROK 106

ISSUE 10

YEAR 106

URSZULA NOWACKA-REJZNER*

DOLINY RZECZNE W SYSTEMIE PRZYRODNICZYM MAŁOPOLSKI I ICH ZNACZENIE DLA KRYSTALIZACJI STRUKTURY WYBRANYCH MIAST

RIVER VALLEYS IN THE NATURAL SYSTEM OF THE MAŁOPOLSKA REGION AND THEIR SIGNIFICANCE IN THE FORMATION OF THE STRUCTURE OF SELECTED CITIES

Streszczenie

Małopolska jest obszarem o szczególnych walorach przyrodniczych. W artykule wskazano na rolę dolin rzecznych w systemie przyrodniczym Małopolski. Szczególnie podkreślono ich znaczenie jako cennego przyrodniczo-przestrzennego łącznika pomiędzy obszarami o różnych sposobach użytkowania. Podjęto także próbę prześledzenia ich roli w krystalizacji struktury wybranych miast: Nowego Sącza i Oświęcimia.

Słowa kluczowe: system przyrodniczy Małopolski, doliny rzeczne

Abstract

Małopolska is currently an area with exceptional natural attributes. The article points out the particular role of river valleys in the natural system of Małopolska. Special attention was drawn to their significance as a nature-spatial intertwiner between areas of different functions. The article is also an attempt at analysis of their role in crystallising the structure of chosen towns: Nowy Sącz and Oświęcim.

Keywords: natural system of Małopolska, river valleys

* Dr inż. arch. Urszula Nowacka-Rejzner, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Doliny rzeczne to obszary szczególne, o dużych walorach przyrodniczych i kulturowych. W minionych okresach historycznych były one najwcześniej i na różne sposoby użytkowane, czego ślady zachowały się po dziś dzień w postaci jednostkowych obiektów i założeń, a także systemów i elementów inżynierskich. W dolinach rzek powstawały pierwsze osady, a następnie miasta, wiodły nimi pierwsze szlaki handlowe. Na wyniesionych ponad dolinami terenach budowano zamki obronne i baszty. Doliny użytkowano rolniczo, a wody płynących przez nie rzek wykorzystywano dla żeglugi i rybołówstwa. To z dolinami rzecznyimi aż po XIX w. wiązała się lokalizacja przemysłu czerpiącego energię z płynącej wody. Wykorzystywano je również w celach rekreacyjnych.

Różnorodna i długotrwała działalność człowieka powodowała przekształcenia dolin rzecznych. Pomimo to stanowią one nadal cenny element systemu przyrodniczego. Jak podkreślają przyrodnicy, doliny rzeczne charakteryzuje duża różnorodność siedliska, a zatem także biologiczna. Za szczególnie cenne uważane są siedliska niewystępujące poza obszarem rzeki i doliny: łęgi, namuliska, piaszczyska, wyspy, starorzecza, źródła i źródliśka. Liniowy i ciągły charakter dolin rzecznych sprawia, że pełnią one rolę korytarzy ekologicznych i mają istotne znaczenie w kształtowaniu lokalnego klimatu. Dzięki swojej przyrodniczej odmienności wyraźnie rysują się w krajobrazie terenów otwartych. Na znaczenie krajobrazowe tych zielono-wodnych pasm wpływa także ich zmienność w zależności od pory roku, dnia, oświetlenia, która powoduje różnorodność wrażeń estetycznych. Charakterystyczne jest również ewoluowanie kształtu dolin rzecznych w profilu poprzecznym i ich krajobrazu z biegiem rzeki.

Potrzebę ochrony i użytkowania w zrównoważony sposób ekosystemów rzecznych i obszarów wodno-błotnych podkreślają zapisy wielu ratyfikowanych przez Polskę konwencji międzynarodowych¹. Ważność tych problemów podkreślono także m.in. w Ramowej Dyrektywie Wodnej², która w art. 11 nakazuje „(...) unikać dalszego pogarszania ekosystemów wodnych i zależnych od nich ekosystemów lądowych oraz obszarów wilgotnych, a także chronić je i polepszać (...)”, czy Deklaracji Końcowej Konferencji „Woda w Zrównoważonym Rozwoju” (Paryż, 1998), gdzie znajdujemy stwierdzenie, że „(...) ochrona ekosystemów jest podstawą utrzymania i odnowy naturalnego cyklu hydrologicznego potrzebnego by gospodarować (zarządzać) zasobami wodnymi w sposób zrównoważony”³.

W Polsce przyrodniczą ochronę dolin rzecznych można realizować opierając się na ustawie o ochronie przyrody z 2004 r.⁴ Wód i terenów podmokłych dotyczą poszczególne artykuły zawarte w Prawie wodnym. Na konieczność racjonalnego gospodarowania zasobami przyrodniczymi wskazują „Narodowy plan rozwoju na lata 2007–2013”⁵, a także „Krajowa strategia ochrony umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej”⁶. Niestety, obszary Polski zaliczane do najcenniejszych przyrodniczo ciągle w niewystarczającym stopniu objęte są ochroną. Dotyczy ona najczęściej fragmentów dolin rzecznych, które są chronione ze względu na występujące tam określone siedliska. W czterech wypadkach ekosystem doliny rzecznej był podstawą utworzenia parków narodowych⁷. Na szerszą skalę starania o objęcie ochroną dolin rzecznych zostały podjęte w latach 2002–2003, zaproponowano wówczas włączenie najcenniejszych z nich do sieci Natura 2000. Trwająca przez następnych kilka lat dyskusja dotyczyła m.in. konieczności uszczegółowienia metodologii wyznaczania obszarów dolin rzecznych proponowanych do włączenia ich do sieci, a także zasad gospodarowania zasobami wodnymi na tych obszarach⁸.

Jednym z najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym regionów Europy jest Euroregion Karpaty. W uznaniu wyjątkowych walorów karpaccich ekosyste-

mów górskich w 2003 r. w Kijowie została podpisana międzynarodowa konwencja o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat⁹. Wśród istotnych cech tych ekosystemów wymienia się: siedliska naturalne i półnaturalne, lasy pierwotne i naturalne, liczne gatunki endemiczne, strefy źródliskowe bogatej sieci rzecznej. Województwo małopolskie jest jednym z trzech województw, obok śląskiego i podkarpackiego, które na terenie Polski obejmują swoim zasięgiem ten euroregion.

Środowisko przyrodnicze Małopolski jest bardzo zróżnicowane i charakteryzuje się rzadko spotykaną bioróżnorodnością¹⁰, czego dowodem jest objęcie prawną ochroną przyrody 58% jej powierzchni¹¹. Wśród wprowadzonych tu form ochrony przyrody są: parki narodowe¹² ze strefami ochronnymi, rezerваты przyrody¹³, parki krajobrazowe z otulinami¹⁴, obszary chronionego krajobrazu, pomniki przyrody, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe i stanowiska dokumentacyjne¹⁵.

Szczególne miejsce w systemie przyrodniczym Małopolski zajmują doliny rzeczne. Wynika to z bogato ukształtowanej sieci hydrograficznej tego obszaru i jej układu. Sieć tworzą rzeki i potoki, których obszarami źródliskowymi są Karpaty oraz wyżyny Małopolski, natomiast obszarami ujściowymi i tranzytowymi dla nich są kotliny podkarpackie. Liniowy charakter dolin rzecznych sprawia, że stają się one elementami łączącymi cenne przyrodniczo obszary, podlegając równocześnie różnym formom ochrony.

Znaczenie dolin rzecznych w systemie przyrodniczym Małopolski, potrzebę ich ochrony i racjonalnego wykorzystania podkreślono w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego w rozdziale „Ochrona przyrody i krajobrazu”¹⁶, wyznaczając dwa zasadnicze cele działań w tych obszarach:

- kształtowanie spójnej przestrzennie małopolskiej sieci powiązań przyrodniczych,
- „Tworzenie warunków przestrzennych w celu zapewnienia ochrony prawnej unikatowych i wybitnych walorów przyrodniczych i krajobrazowych, w tym ochrona rzek z ich otoczeniem oraz innych ciągów obszarowych mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej”¹⁷. Jeśli chodzi o krajobrazy dolinne, w tym samym dokumencie za szczególnie istotne uznano: „(...) zachowanie wszystkich dojrzałych fragmentów lasów łęgowych lub wywodzących się z łęgów, jakie przetrwały w obrębie wałów przeciwpowodziowych; rozwinięcie działań zmierzających do odtworzenia naturalnych lasów łęgowych wychodząc z upodobnionych do grądów ich zamienników, zwłaszcza w obrębie celowo tworzonych polderów przechwytyjących wody powodziowe; zachowanie związanych nierozzerwalnie z dolinami rzek obszarów torfowisk niskich i przejściowych, starorzeczy; zachowanie lub zwiększenie urozmaicenia struktury rzek podczas prowadzonych prac związanych z ich regulacją (...)”¹⁸.

Obecnie fragmenty dolin rzecznych chronione są w różnego rodzaju rezerwach¹⁹, np. florystycznych, leśnych, w obszarach parków narodowych (np. źródliskowe odcinki Czarnego i Białego Dunajca) i krajobrazowych (dolina Dłubni chroniona w obszarze Dłubniańskiego Parku Krajobrazowego czy dolina Popradu na terenie Popradzkiego Parku Krajobrazowego). Jako użytek ekologiczny ochroną objęto m.in. dolinę potoku w Rzaśce na granicy gmin Zabierzów i Kraków.

Znaczący procent terenów dolin rzecznych mających istotne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania struktur przyrodniczych mógłby zostać włączony w projektowane parki narodowe i krajobrazowe, rezerваты przyrody, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu²⁰ oraz sieć NATURA 2000 i ECONET-PL²¹. „Na terenie Małopolski nadal jednak istnieją obszary o dużych walorach przyrodniczych, które nie

zostały jeszcze objęte i nie są proponowane do objęcia żadną z wymienionych form prawnej ochrony (...)

Wartości przyrodnicze dolin rzecznych są niezwykle cenne szczególnie w obszarach miejskich ze względu na ich rolę ekologiczną, walory kompozycyjne czy rekreacyjne. Równocześnie są to obszary podlegające bardzo silnej presji inwestycyjnej²². W odniesieniu do tych zielono-wodnych korytarzy w sposób bardzo wyraźny ścierają się dwie tendencje co do wykorzystania ich walorów i wartości do kształtowania przestrzeni miejskiej: z jednej strony, potrzeba ich ochrony, z drugiej – aktywizacji tych terenów. Interesujące wydaje się więc prześledzenie roli tych terenów w krystalizacji struktury konkretnych miast, w kształtowaniu jakości życia mieszkańców.

W celu zilustrowania tego problemu wybrano dwa miasta: Nowy Sącz i Oświęcim. W obowiązującym „Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego” wskazane są one jako jedne z regionalnych ośrodków rozwoju Małopolski, obok Trzebini–Chrzanowa, Tarnowa i Nowego Targu. W dokumentach planistycznych tych miast podkreśla się wyjątkowe znaczenie zasobów środowiska przyrodniczego, w tym w szczególności dolin rzecznych, dla kształtowania przestrzeni miejskiej.

Nowy Sącz usytuowany jest w węźle hydrograficznym, który tworzą: Dunajec, Kamienica, Poprad i Łubinka. Najdłuższa z tych rzek – Dunajec – jest jednocześnie najdłuższą z rzek Małopolski i ma na jej obszarze zarówno źródła, jak i ujście. Za ciek źródłowy Dunajca²³ uważany jest Czarny Dunajec, dla którego ciekami źródłowymi jest Potok Chochołowski wypływający z Tatr Zachodnich na wysokości 1540 m n.p.m. Dunajcem nazywa się rzekę dopiero od połączenia Czarnego i Białego Dunajca. Dolina Dunajca od Krościenka do ujścia Kamienicy ma charakter doliny przełomowej. W Kotlinie Sądeckiej szerokość tej doliny wynosi 6–8 km. Jest ona drugą obok Doliny Wisły doliną, która w obszarze Małopolski podlega na całej długości ochronie jako korytarz ekologiczny o znaczeniu międzynarodowym. Ponadto jej bezpośrednie sąsiedztwo stanowią cenne obszary przyrodnicze objęte ochroną prawną w postaci parków narodowych i krajobrazowych, jak również obszary chronione jako ostoje siedliskowe SOO i ostoje ptasie OSO. Równocześnie fragmenty tego zielono-wodnego korytarza znalazły się w zasięgu obszarów ochrony uzdrowiskowej.

W „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Nowego Sącza” czytamy: „Widły rzek Kamienicy i Dunajca, w których ulokowana jest «Starówka» są jednym z najważniejszych elementów krajobrazu tej części miasta”²⁴. Wśród czynników decydujących o możliwościach rozwoju Nowego Sącza w wymienionym powyżej dokumencie podkreślono „(...) wysokie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego obszaru miasta, jak również położenie w obrębie Karpat Polskich w sąsiedztwie terenów atrakcyjnych przyrodniczo (znaczących w strukturach ekologicznych ECONET i NATURA) i nasyconych wartościami kulturowymi (...)”, co „decyduje o atrakcyjności miasta i stwarza warunki dla jego wykreowania na silne centrum kulturowe o wysokiej randze i znaczeniu ponadlokalnym, oraz centrum rozrządu ruchu turystycznego”²⁵.

Ze względu na cechy środowiska przyrodniczego w studium zaproponowano podział obszaru miasta na dwie strefy funkcjonalno-przyrodnicze: strefę dolinną kotliny (63% powierzchni miasta) i strefę wzgórz. W obszarze objętym strefą dolinną kotliny znalazły się ciągi ekologiczne o randze ponadlokalnej – Dunajec i Kamienica – wskazane do ochrony przed zabudową, a także pozostałe doliny rzeczne określone jako kanały wentylacyjne wskazane do ograniczenia zabudowy w celu zapewnienia warunków przewietrzania. Po-

nadto wszystkim zarysowanym w strukturze miasta zielono-wodnym korytarzom przypisano do spełnienia, oprócz ekologicznej, funkcje rekreacyjne, sportowe i turystyczne. W studium znajdujemy również informację o objęciu ochroną ze względów przyrodniczych rejonu „(...) miasta wzdłuż doliny rzeki Dunajec (...)” statusem Południowomałopolskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu²⁶ oraz propozycję objęcia ochroną południowo-wschodniej części miasta w ramach systemu Natura 2000²⁷. Równocześnie w tym samym dokumencie czytamy o przekształceniach środowiska przyrodniczego „Na terenie miasta brak jest praktycznie siedlisk naturalnych, dominują agrocenozy. Lasy uległy znacznej fragmentaryzacji i zachowały się przeważnie na stromych partiach zboczy i na terenach jarów. Osłabieniu, bądź zniszczeniu uległy liczne ciągi ekologiczne w rejonie wzgórz, głównie wskutek działań inwestycyjnych (zabudowa kubaturowa, drogi). Zawężeniu uległy ciągi ekologiczne związane z rzekami (...)”²⁸.

W „Sprawozdaniu za 2007 r. z realizacji Strategii Rozwoju Nowego Sącza”²⁹ znajdujemy zapisy działań w obrębie dolin rzecznych Dunajca, Kamienicy, Popradu i Łubinki. W ramach realizacji kompleksowego programu zagospodarowania obrzeży rzek Kamienicy, Łubinki i wybranych obszarów nadbrzeżnych Dunajca³⁰ wymienione są dwa plany miejscowe jako będące w trakcie realizacji³¹: „Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowego Sącza” – „Nowy Sącz-32” i „Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowego Sącza” – „Nowy Sącz-33”. Natomiast w ramach wypełnienia zadania dotyczącego zagospodarowania brzegów rzeki Kamienicy wzdłuż ul. Jamnickiej dla rekreacji i wypoczynku proponuje się wzbogacenie istniejącej infrastruktury o tzw. Sądecki Szlak Rowerowy o długości 6 km oraz opracowanie dokumentacji dla tzw. Królewskiego Szlaku Rowerowego o długości 11 km. W 2007 roku zrealizowano budowę skateparku przy ul. Nadbrzeżnej, a prezydent miasta zlecił opracowanie dokumentacji dotyczącej budowy największej w Polsce sztucznej ścianki wspinaczkowej na wolnym powietrzu pod nazwą Dinozaur³². W sprawozdaniu czytamy również, że zmodernizowano alejki spacerowe w Lasku Schwerteńskim przy ul. Nadbrzeżnej i uporządkowano jego teren. Wiele propozycji projektowych dotyczących terenów w sąsiedztwie cieków wodnych zostało również uwzględnionych w ramach zadań III Celu operacyjnego³³. W tym:

- „Zagospodarowanie obszaru od Parku Strzeleckiego do ujścia rzeki Poprad do Dunajca, infrastrukturą służącą celom turystyki i rekreacji o charakterze ekologicznym: wędkarstwo, turystyka rowerowa, narciarska biegowa” (zadanie 3.6.2).
- „Organizacja spływu rzekami Poprad i Dunajec na trasie Stara Lutownia–Nowy Sącz z poszerzoną formułą o imprezy towarzyszące takiemu przedsięwzięciu, jak: jarmarki regionalne, giełdy handlowe, wymiana kulturalna itp.” (zadanie 3.6.4).

Zupełnie inaczej wygląda kwestia wykorzystania wartości i walorów przyrodniczych zachowanych w obszarze miasta w kreacji jego przestrzeni w wypadku Oświęcimia.

Położenie Oświęcimia jest ze względów przyrodniczych szczególne. Miasto leży na styku dwóch dolin rzecznych – Wisły i Soły³⁴. Przepływająca przez miasto i dzieląca je na dwie części Soła jest rzeką typowo górską, jej źródła znajdują się na wysokości 720 m n.p.m. W rejonie wodowskazu w Kętach, prostopadle do koryta Soły, przebiega krawędź nasunięcia karpackiego, poniżej Soła wpływa na obszar Kotliny Oświęcimskiej, a jej dolina osiąga szerokość 3 km. W tym rejonie w dolinie występują liczne stawy, młynówki, niewielkie cieki wodne, starorzecza często porośnięte roślinnością szuwarową, zwirowe odsypiska.

Środowisko przyrodnicze rzeki Soły, szczególnie w odcinku ujściowym, który na znacznym fragmencie znajduje się w granicach administracyjnych Oświęcimia, uważane jest za jedno z najciekawszych i najlepiej zachowanych ekosystemów wśród karpaccich dopływów Wisły. Do rzadkości należy, aby w samym środku miasta istniały rozległe tereny tak cenne przyrodniczo. Dolina rzeki Soły w granicach administracyjnych Oświęcimia podlega ochronie jako Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Dolina rzeki Soły”³⁵. Jest to „(...) obszar lasów łągowych i zbiorowisk leśnych o łącznej powierzchni 143 ha (...)” chroniony w celu „(...) zabezpieczenia jego bioróżnorodności, zachowania «korytarza» dla migracji cennych gatunków roślin i zwierząt, oraz dla zaspokojenia aktualnych i perspektywicznych potrzeb w zakresie dydaktyki ekologicznej, wypoczynku i rekreacji społeczności Oświęcimia i okolic (...)”. W granicach wspomnianego zespołu przyrodniczo-krajobrazowego utworzono cztery użytki ekologiczne obejmujące „obszary leśne wraz z przyległym korytem rzeki”: „Łęg-Stare Stawy” o powierzchni 4,45 ha, „Łęg-Kamieniec” o powierzchni 23,84 ha, „Łęg-Błonia” o powierzchni 6,00 ha, „Łęg-Za Torami” o powierzchni 15,00 ha. Równocześnie dolina Soły stanowi niezwykle cenne przyrodnicze połączenie obszarów chronionych. Chroniona jako Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy, łączy obszar, w skład którego wchodzi kompleks stawów hodowlanych i fragment doliny dolnej Soły, sięgający od Nowej Wsi do przedmieść Oświęcimia, objęte ochroną jako ostoja ptasia w ramach sieci Natura 2000³⁶, z obszarem doliny Wisły „(...) chronionym jako korytarz ekologiczny o znaczeniu międzynarodowym (Econet 2000) (...)”.

Dolina rzeki jest również korytarzem, którym prowadzą ścieżki dydaktyczne i trasy turystyczne o międzynarodowym znaczeniu. Na terenie Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego „Dolina Soły” utworzono ścieżkę dydaktyczną o długości 3,5 km, składającą się z siedmiu odcinków dydaktycznych oddzielonych siedmioma stanowiskami obserwacyjnymi. Przez obszar doliny przebiegają także trasy piesze i rowerowe. Są to dwie trasy piesze: łącznikowa Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau do Starego Miasta i Dolina rzeki Soły, oraz dwie trasy rowerowe: trasa nr 5 – Wokół Oświęcimia i trasa nr 6 – Zielony szlak rowerowy Greenways (Wiedeń–Morawy–Kraków) utworzony w ramach europejskiego korytarza ekoturystycznego, będący fragmentem międzynarodowej trasy rowerowej EUROVELO-4 z Roscoff w Bretanii do Kijowa³⁷.

W celu ochrony wartości przyrodniczych dolin rzecznych obszaru Oświęcimia w „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Oświęcimia” uwzględniono „(...) ochronę lokalnych dolin i otoczenia cieków (...)”³⁸ i wyznaczono dwie strefy specjalne:

- strefę P1 obejmującą obszar doliny Wisły, chroniony jako korytarz ekologiczny o znaczeniu międzynarodowym (Econet 2000). W tej strefie prowadzone działania „(...) powinny polegać na utrzymaniu ciągłości przestrzennej ekosystemu dolinnego, ochronie starorzeczy, lasów łągowych i zarośli wiklinowych, ekosystemów łąkowych, rekultywacji i zagospodarowania przyrodniczych zdegradowanych fragmentów doliny”;
- strefę P2 obejmującą obszar doliny Soły, stanowiącej korytarz ekologiczny o znaczeniu regionalnym, chroniony jako Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy, z czterema użytkami ekologicznymi: a) OP1: Łęg-Za Torami, b) OP2: Łęg-Błonie, c) OP3: Łęg-Kamieniec, d) OP4: Łęg-Stare Stawy, w której, „prace powinny być ograniczone do naprawy wyrw brzegowych rzeki, wymiany i wzbogacenia gatunkowego drzewostanów łągowych, a w bezpośrednim otoczeniu koryta rzeki – do utrzymania powierzchni łąkowych”.

Ten niezwykle cenny przyrodniczo i krajobrazowo element struktury przestrzennej miasta, jakim jest dolina rzeki Soły, stanowi jednak barierę w dostępności, dzieli miasto na dwie części³⁹. Istotne jest więc poszukiwanie poprzecznych powiązań przy zachowaniu walorów i wartości tej przestrzeni. Na ten problem zwrócono uwagę w „Lokalnym programie rewitalizacji dla miasta Oświęcimia 2005–2015”⁴⁰, gdzie wskazano na potrzebę zagospodarowania nabrzeży rzeki Soły, podkreślając, że jest to element niezbędny w tworzeniu powiązań przestrzennych i funkcjonalnych dwóch obszarów miasta o znaczeniu historycznym, wskazanych w pierwszej kolejności do rewitalizacji: Starego Miasta i osiedla Pileckiego (obszar leżący w bezpośrednim sąsiedztwie Państwowego Muzeum KL Auschwitz-Birkenau)⁴¹.

Szczególną rolę do spełnienia w przestrzeni miasta przyznano dolinie Soły w warunkach międzynarodowego konkursu na projekt Parku Pojednania Narodów „Ogrody Europy”⁴². W kompozycji założenia parkowego dolina rzeki ma stanowić symboliczną granicę pomiędzy śmiercią a życiem, oddzielać dobro od zła. Sama woda ma tu symboliczne znaczenie jako źródło życia. W nagrodzonej pracy znaczącą rolę przypisano przestrzeni doliny, przez którą prowadzi Most Duchów. Most ten stanowi przedłużenie ulicy Kamieniec, łącząc muzeum z projektowanym parkiem, miejsce kaźni z miejscem odpoczynku i refleksji. W werdykcie komisji konkursowej czytamy: „Praca wyróżnia się trafnością wyboru czytelnej, a zarazem bogatej symboliki form architektonicznych, odwołujących się do uniwersalnych wartości miejsca. Zaletą pracy jest umiejętne posłużenie się wielką przestrzenią otwartą, która stanowi zasadniczy kontrast dla zamkniętej przestrzeni obozu, a także drobnoziarnistej struktury terenów nadbrzeżnych i kameralnych ogrodów (określanych jako gaj)”. Dolina Soły stanowi w Oświęcimiu unikatowy przyrodniczy i przestrzenny system, istotny dla tożsamości miasta, jego niewątpliwy atut i wyróżnik.

Doliny rzeczne tworzą szkielet systemu przyrodniczego Małopolski, pełniąc także znaczącą rolę w sieci powiązań przyrodniczych. Na znacznych odcinkach zachowały one swoje przyrodnicze wartości, które częściowo zostały objęte różnymi formami ochrony prawnej. Stanowią one również istotny element systemu przyrodniczego rozpatrywanych miast, będąc równocześnie jednym z elementów krystalizacji ich struktury przestrzennej. Zarówno bowiem dolina Soły w Oświęcimiu, jak i węzeł hydrograficzny tworzony przez Poprad, Kamienicę, Łubinkę i Dunajec w Nowym Sączu, a w szczególności widły Dunajca i Kamienicy wyraźnie rysują się w przestrzeni miasta. Jako zielono-wodne pasma pełnią one swoją podstawową funkcję jako korytarze ekologiczne, równocześnie stanowiąc atrakcyjną przestrzeń do prowadzenia ścieżek dydaktycznych i ciągów spacerowych. Są one także wyjątkową przestrzenią wiążącą elementy struktury miejskiej zarówno w układzie wzdłużnym, jak i poprzecznym do doliny.

Problemy związane z zagospodarowaniem terenów dolin rzecznych, szczególnie w granicach miast, są obecnie bardzo aktualne i oczekują pilnie na rozwiązanie. O podjęciu określonych działań w obszarach dolin rzecznych decydują uwarunkowania przyrodnicze, formalno-prawne i obecny stan zagospodarowania. Niepokojącym zjawiskiem, głównie w ostatnim okresie, jest chaotyczna, niekontrolowana urbanizacja, zacieśnianie dolin, wprowadzanie na ich obszar lub w bezpośrednie sąsiedztwo funkcji konfliktowych. Często wynikiem tych działań jest fragmentaryzacja terenów dolin, zjawisko szczególnie niekorzystne dla tych terenów jako elementów o charakterze liniowym, o których wartości stanowi m.in. zachowanie ich ciągłości. Ważne więc, by projekty realizowane w tych

obszarach stanowiły fragmenty spójnej wizji zagospodarowania całej doliny, a nie odebrane jednostkowe opracowania.

Doliny rzeczne to obszary, które ze względu na swoje wyjątkowe wartości przyrodnicze i kulturowe wymagają jasnego określenia kryteriów ich użytkowania, sprecyzowania zakresu aktywizacji ich obszaru lub jego ochrony. Aby w pełni wykorzystać walory i wartość dolin rzecznych, niezbędne są także nowe regulacje prawne.

Przypisy

- ¹ Są to m.in.: Konwencja Ramarska (1971), Konwencja Berneńska (1979), Konwencja o różnorodności biologicznej (1992).
- ² Dyrektywa 2000/60/WE Rady i Parlamentu Europejskiego z dnia 23 października 2000 r., tzw. Ramowa Dyrektywa Wodna (RDW), jest transponowana do polskiego prawa przez Ustawę z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne, wraz z Ustawą z dnia 23 listopada 2002 r. o zmianie ustawy Prawo ochrony środowiska i ustawy Prawo wodne (Dz. U. z 2002 r. Nr 233, poz. 1957) oraz zbiorem aktów prawnych.
- ³ Deklaracja Końcowa Konferencji „Woda w zrównoważonym rozwoju”, Paryż, 19–21 marca 1998 r. Tekst za: *Gospodarka Wodna* 7, 1998, s. 274–275.
- ⁴ Ustawa ta została w ostatnim czasie znolizowana. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw. Dz. U. 2008 r. Nr 201, poz. 1237.
- ⁵ „Narodowy Plan Rozwoju na lata 2007–2013” przyjęty przez Radę Ministrów 6 września 2005 r.
- ⁶ „Krajowa strategia ochrony i umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej”, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2003.
- ⁷ Są to Parki Narodowe: Biebrzański (1993), Drawieński (1990), Narwiański (1996), Ujście Warty (2001).
- ⁸ Problemom związanym z tworzeniem sieci Natura 2000 poświęcono wiele konferencji i spotkań. Jedną z nich była konferencja „Natura 2000 – szansa czy zagrożenie w gospodarce wodnej w dolinach rzecznych” zorganizowana przez Polski Komitet Globalnego Partnerstwa dla Wody. Zwrócono tu uwagę m.in. na fakt, że propozycja włączenia niektórych rzek w system Natura 2000 stoi w sprzeczności z realizacją niektórych zapisów Ustawy Prawo wodne.
- ⁹ Ramową Konwencję o Ochronie i Zrównoważonym Rozwoju Karpat (Konwencja Karpacka) podpisali w Kijowie w 2003 r. przedstawiciele rządów: Czech, Słowacji, Węgier, Rumunii, Serbii, Chorwacji, Czarnogóry, Ukrainy i Polski. W Polsce konwencja weszła w życie w czerwcu 2006 r. W ramach Projektu Karpackiego finansowanego z INTERREG III B CADSES funkcjonuje sześć grup roboczych, w tym Grupa ds. Planowania Przestrzennego, która bierze udział w opracowywaniu Wizji Planowania Przestrzennego w Karpatach. Wcześniej założenia o gospodarowaniu w terenach górskich sformułowano w rozdz. 13 Agendy 21 przyjętej w Rio de Janeiro w 1992 r.
- ¹⁰ Jest ona wynikiem m.in. zróżnicowania ukształtowania terenu, budowy geologicznej, warunków klimatycznych, glebowych i hydrograficznych obszaru Małopolski.
- ¹¹ „Ochrona środowiska przyrodniczego”, [w:] „Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego”, Uchwała Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 r., Kraków 2003. Szczegółowe dane zawierają tabele 5–11, a obszary objęte ochroną prawną na terenie województwa małopolskiego przedstawia Mapa A.5.
- ¹² Na terenie województwa małopolskiego istnieje sześć parków narodowych o łącznej powierzchni 381,18 km², co stanowi 12% ogółu powierzchni parków narodowych w Polsce.
- ¹³ Wśród utworzonych 84 rezerwatów przyrody są rezerваты: leśne, florystyczne, torfowiskowe, stepowe, ptasie, krajobrazowe, wodne i przyrody nieożywionej.

- ¹⁴ Małopolskie parki krajobrazowe to: Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych, Zespół Parków Krajobrazowych Pogórza Wiśnickiego i Ciężkowickiego, Popradzki Park Krajobrazowy i Park Krajobrazowy Beskidu Małego. Wokół parków krajobrazowych Pogórza utworzono obszary chronionego krajobrazu.
- ¹⁵ Indywidualną ochroną objętych jest: 1809 pomników przyrody, 17 obiektów chronionych jako użytki ekologiczne; wyznaczono także 45,12 ha stanowisk dokumentacyjnych.
- ¹⁶ Zob. „Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego”, *op. cit.*, s. 27-29.
- ¹⁷ *Ibidem*, s. 27-28.
- ¹⁸ *Ibidem*, s. 28.
- ¹⁹ W Polsce typowo rzeczne rezerwy to np.: Słonawy (1957), Wisła (1959), Rzeka Drwęca (1961).
- ²⁰ Zob. „Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego”, *op. cit.*, tabele 5–11.
- ²¹ *Ibidem*, s. 32.
- ²² Zob. U. Nowacka-Rejzner, *Efektywność planów zagospodarowania przestrzennego w odniesieniu do systemu przyrodniczego miasta*, [w:] *Skuteczność planów zagospodarowania przestrzennego potrzeby i możliwości*, materiały pokonferencyjne IPMiR Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 2004.
- ²³ Szczegółowe dane dotyczące Dunajca i jego zlewni *Podział hydrograficzny Polski, Część I Zestawienia liczbowo-opisowe*, WKiŁ, Warszawa 1983, s. 351-386.
- ²⁴ Zob. „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Nowego Sącza”, opracowanie Wydział Architektury, Planowania Przestrzennego i Rozwoju Miasta Urzędu Miasta Nowego Sącza z dnia 9 września 2008 r., s. 14.
- ²⁵ *Ibidem*, s. 25.
- ²⁶ Granice tego obszaru wyznaczone zgodnie z Rozporządzeniem Nr 92/06 Wojewody Małopolskiego z dnia 24 listopada 2006 r. zaznaczono w Załączniku nr 2 „Studium...”, *op. cit.*
- ²⁷ „(...) jest to obszar specjalnej ochrony (OSO) typu B o kodzie PLH 1200035-Nawojowa ochrony nietoperza (...)”, „Studium...”, *op. cit.*, s. 14.
- ²⁸ Zob. „Studium...”, *op. cit.*, s. 15.
- ²⁹ Zob. „Sprawozdanie z realizacji Strategii Rozwoju Nowego Sącza na lata 2004–2013”, Urząd Miasta Nowego Sącza, listopad 2007.
- ³⁰ II Cel operacyjny budowa infrastruktury służącej realizacji polityki „organizowania czasu wolnego”, wspierania aktywnej formy wypoczynku szczególnie wśród młodzieży szkolnej i inwestycji przystosowujących obiekty dziedzictwa kulturowego do potrzeb rekreacyjno-turystycznych. Działanie 3.2: „Zagospodarowanie rzeki Kamienicy jako naturalnego zaplecza ciągu turystyczno-rekreacyjnego oraz zagospodarowanie obrzeży rzek Dunajec i Łubinka”. Zadanie 3.2.1 i Zadanie 3.2.3. *Ibidem*.
- ³¹ Oba plany zostały uchwalone w 2008 r.
- ³² Obecnie trwa realizacja tej inwestycji w dolinie Kamienicy na terenie tzw. Miasteczka Rowowego.
- ³³ III Cel operacyjny: adaptacja obszarów w Piątkowej, Parku Strzeleckim i na stadionie miejskim im. Ojca W. Augustynka oraz stworzenie kompleksowej infrastruktury służącej rozwojowi bazy sportowej w celu zagospodarowania i wykorzystania potencjału sportowego. Działanie 3.6: „Stworzenie kompleksowego programu zawodów sportowych dla młodzieży szkolnej, w oparciu o funkcjonującą infrastrukturę sportową”. Zadanie 3.6.2 i Zadanie 3.6.4.
- ³⁴ Za potoki źródłowe Soły uważane są Słonica i Czarna. Za główny potok przyjmuje się Słonice zwaną Solą, Solańską Wodą lub Solanką. Soła wypływa z południowego stoku Beskidu Śląskiego na wysokości 720 m n.p.m. u podnóża Skalanki. Całkowita długość Soły to 88,9 km. Do Wisły uchodzi na wysokości 227 m n.p.m. Szczegółowe dane dotyczące zlewni Soły [w:] *Podział hydrograficzny Polski, op. cit.*, s. 314-322.
- ³⁵ Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Dolina rzeki Soły” został powołany Uchwałą Nr LVIII/513/98 Rady Miejskiej w Oświęcimiu z dnia 16 czerwca 1998 r.

- ³⁶ Jest to obszar specjalnej ochrony ptaków (wyznaczony zgodnie z Dyrektywą Rady 79/409 EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. o ochronie dzikich ptaków, tzw. Dyrektywa Ptasia). Powierzchnia obszaru wynosi 4354 ha, kod obszaru PL124.
- ³⁷ Fragment trasy przechodzący przez Oświęcim pozwala zwiedzić najbardziej charakterystyczne punkty miasta: Starówkę, dolinę Soły, były obóz koncentracyjny Auschwitz-Birkenau.
- ³⁸ Zob. „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Oświęcimia”, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, 29 czerwca 2008, s. 12.
- ³⁹ Część prawobrzeżna z osiedlami: Stare Miasto, Południe, Północ, Wschód, Zachód, Dwory-Kruki, Monowice i Stare Stawy oraz część lewobrzeżna, znacznie mniejsza, do której należą osiedla Błonie i Zasole. Na terenie lewobrzeżnej części miasta położony jest były obóz zagłady Auschwitz-Birkenau.
- ⁴⁰ Zob. „Lokalny program rewitalizacji dla miasta Oświęcimia 2005–2015”, Oświęcim 2005, s. 81-83; zamieszczono tu również listę projektów do realizacji, w tym: „Projekty inwestycyjne”, s. 90, 91 i „Projekty organizacyjno-planistyczne”, s. 95-96.
- ⁴¹ Zob. „Lokalny Program...”, *op. cit.*, s. 95-96.
- ⁴² Konkurs został rozstrzygnięty w listopadzie 2005 r. Pierwszą nagrodę przyznano zespołowi w składzie: Jarosław Kozakiewicz, Ewa Kosiacka, Karolina Tunajek, Piotr Twardo.

Literatura

- [1] K o z ł o w s k i S., *Ekorozwój wyzwanie XXI wieku*, PWN, Warszawa 2000.
- [2] *Podział hydrograficzny Polski, Część I: Zestawienia liczbowo-opisowe*, IMGW, Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, Warszawa 1983.
- [3] „Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego”, Uchwała Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 r., Kraków 2003.
- [4] Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (Dz. U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880).
- [5] Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717).
- [6] „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Nowego Sącza”, Wydział Architektury, Planowania Przestrzennego i Rozwoju Miasta Urzędu Miasta Nowego Sącza, 9 września 2008.
- [7] „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Oświęcim”, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 29 czerwca 2008.
- [8] W ę c ł a w o w i c z - B i l s k a E., Z u z i a k Z. (red.), *Ekologiczne aspekty projektowania urbanistycznego i architektonicznego*, Czasopismo Techniczne, z. 7-A/2007, Wyd. PK, Kraków 2007.